

des det efter min mening mest frygt for at virke støvet og gammeldags. Siden kapitalismens globale sejr efter Murens fald er det røde spøgelse ved at blive historie.

Bogen er velskrevet, men ikke let tilgængelig. De omhandlede teoretikere er i sig selv tungt stof, og Bertel Nygaards stil befinder sig ofte på samme abstraktionsniveau som hans materiale; specielt kræver noternes begrebsdiskussioner en vågen læser. Men udholdenhed belønnes, det er en dyb og lærd bog, som man bliver klogere af.

Hans Vammen

| Karl Peder Pedersen: *Kontrol over København. Studier i den sene enevældes sikkerhedspolitik 1800-1848*, Syddansk Universitetsforlag, Odense 2014, 387 s., 375 kr.

I denne doktordisputats fokuserer arkivar og seniorforsker Karl Peder Pedersen på dokumentation og beskrivelse. Det er de klassiske dyder i kildehåndteringen, som fastholdes. Der er tale om et righoldigt kilde-materiale. I afhandlingen er bl.a. brugt kancellibreve, rådhusbreve og politirapporter; endvidere er anvendt journaler fra politimester, politidirektør, politiret, nedsatte kommissioner osv.; ligeledes privatarkiver m.m. Karl Peder Pedersen har stor erfaring med at anvende arkiv-materialet.

Bogen har fire problemstillinger som nøje følges: 1) Skabelsen af et nyt sikkerhedspolitik, 2) Sikkerhedspolitets arbejdsmetoder, 3) Sikkerhedspolitiorganisationen, 4) Sikkerhedspolitiarbejdet. Alene disse objektive spørgsmål til kildematerialet viser, at Karl Peder Pedersen hæver sin afhandling op over de almindelige forskningsmæssige problemstillinger for periodens samfundsforhold. Eksempelvis dokumenterer oprettelsen af et sikkerhedspolitik, at perioden 1814-30 absolut ikke er en grå og stille periode, sådan som den fremstilles i ældre historiebøger.¹ Men sådanne overvejelser er ikke det væsentlige for forfatteren. Til gengæld er han meget påpasselig med at henviser til især udenlandske kriminalhistoriske forskere, og han har en glimrende forskningsoversigt.

Udviklingen af et nyt sikkerhedspolitik foregår i to tempi (jf. kap. 2-5). Først reformerne 1800-03, som skyldes tre forhold: Presset fra nye liberale ideer, som påvirker samfundsforholdene (især omtales den franske revolution); det tidligere politis manglende dygtighed med hensyn til den voksende kriminalitet og den industrielle udvik-

¹ Jens Vibæk i *Politikens Danmarks Historie*, bd. 10, s. 420: „Danmarks historie fra 1815 til 1830 er grå og fattig, når det gælder økonomi og politik“.

ling. Alt sammen er det væsentlige faktorer, som er fremhævet med henvisning til den svenske historiker Björn Furuhagen. Med politireformen udvides politibetjentstyrken fra 22 til 32, mens opsigtsbetjentes antal øges fra 15 til 20. Politimesteren overtager paskontoret og embedet som passkriver fra magistraten i København. Fra 1809 får politimesteren yderligere magt til på egen hånd at afgøre mindre sager, typisk tyverier. Tillige findes et vægterkorps og en borgervæbning. Alt i alt bliver politiet i København styrket med en central politimester og nye ressourcer til politi- og vægterområdet.

Den anden store reform kommer 1815-17, hvor der oprettes seks politidistrikter og politiassistentstillinger i København. Det sker, for at man bedre kan følge københavnernes i nærområdet. Politimesteren bruger nu titlen politidirektør. Overvågningen af københavnernes tager til, idet reformen også betyder indførelse af mandtalsindsamling og flytningsregister samt løbende registreringer af mistænkelige personer.

Der er ifølge Karl Peder Pedersens opfattelse tale om en disciplinerende funktion. Disciplineringen og uniformitetsprincippet er en del af det offentlige myndighedssystem under enevælden.

Herefter følger skildringen af dr. Dampe-sagen (kap. 6), der ifølge Karl Peder Pedersen er den sag, hvor sikkerhedspolitiet klarer sig bedst. Politiet anvender anmeldere og politiprovokatører – oftest udvalgte borgere, som af politiet er købt til formålet. Politiet bekæmper en liberal gruppe, hvis hovedpersoner er forfatteren J.K. Blok Tøxen og teologen, dr.theol. J.J. Dampe. Det drejer sig om den kendte Jernringsforening med deltagelse af officerer og håndværksmestre. Formålet er at vise rettidig omhu og dermed hindre mere aktivitet fra liberale grupper. Der er tale om afhandlingens egentlige konkrete dokumentation for sikkerhedspolitiets berettigelse. Det slås fast, at det ikke tilsvarende lykkes sikkerhedspolitiet at infiltrere den voldsomme gadeuorden i 1819 fra september og året ud (kap. 8). Således bliver militæret tilkaldt for at dæmpe urolighederne.

I forbindelse med sikkerhedsproblemerne fremgår det af Karl Peder Pedersens afhandling (kap. 6-8), at sikkerhedspolitiet udvikler sine arbejdsmetoder. Der gives dels en beskrivelse af sikkerhedspolitiets overordnede ideer, dels af sikkerhedspolitiets forhold til borgerne og dels af de konkrete fremgangsmåder, som man tager i anvendelse for at få fat i forbrydere og systemkritikere: overvågning og skygning, brug af systematiske informationer og indførelse af forhør samt iscenesættelse af indbrud med provokatøragenter. Meget af alt dette har ikke sat sig mange spor i det overleverede kildemateriale. Det skyldes, siger forfatteren, at dette politiarbejde er hemmeligt, og materialet er derfor efter endt aktion som oftest blevet tilintetgjort.

Sikkerhedspolitiet søger også at opstille profiler for forbrydere og systemkritikere for nemmere at kunne aflæse menneskers tanker, deres måder at reagere på og deres planer. De sociale forhold spiller en rolle: Først er der tjenestefolk, løsgængere og prostituerede, dernæst de socialt bedrestillede liberale (jf. bilag 5 med fortegnelse over mistænkelige personer i 1820 og bilag 7 med nogle rapporter fra liberale miljøer, især i 1840'erne). Politiet arbejder proaktivt, dvs. man søger forebyggende at hindre nye forbrydelser. Endelig er sikkerhedspolitiet centralt styret og især i 1820'erne samlet i politidirektør A.Chr. Kierulffs hænder, hvilket øger effektiviteten og hemmeligholdelsen. Med disse arbejdsmetoder knytter forfatteren ganske kort og med henvisningens karakter til Foucaults analyse: Sikkerhedspolitiets overvågningsmetoder er „et blik uden ansigt, som omformer hele samfundsligemet til et observationsområde: tusinder af øjne, som er posteret overalt, en mobil og altid vågen opmærksomhed, et langt hierarkiseret netværk“.² Karl Peder Pedersen tilføjer: „Det var et sådant nyt panoptisk kontrolsamfund, der udvikledes i København i tiden efter 1815“ (s. 156).

Afhandlingens krumtap er således kapitlerne 6 til 8. I de næste kapitler af bogen (kap. 9-11) gennemgås sikkerhedspolitiets struktur, ledelse, personale og økonomi (hemmelige fonde) samt relationer til andre indenrigstjenester og udenlandske sikkerhedstjenester. Forfatteren giver detaljerede beskrivelser af politiassistenterne og de ansatte på paskontorerne, ligeledes af politiagenterne. Der er tale om borgere i København, som f.eks. er i pengenød, og som derfor bestikkes. Poli-agenterne overvåger både almindelige kriminelle og politiske kritikere af enevælden, ikke mindst i kriseårene 1815-20.

I kap. 11 følger konklusionen, der næsten mekanisk forholder sig til de fire problemstillinger, som nævnes indledningsvis i afhandlingen. Her kan fremhæves følgende i konklusionen:

At det netop blev Københavns Politi, der i et samspil med den øverste kancelliledelse og den enevældige konge kom til at løse de nationale sikkerhedspolitiopgaver, var omkring 1800 ikke nogen selvfølgelighed, selvom det naturligvis stod stærkt i udgangspositionen. Meget kunne være gået anderledes, hvis ikke de første politimestre og -direktører havde været i stand til målrettet at tilkæmpe sig nye arbejdsopgaver og ansvarsområder, der ikke blot styrkede korpsets aktuelle position, men også rummede vigtige udviklingspotentialer, som gjorde det muligt at opdyrke nye

² Michael Foucault: *Overvågning og straf, fængslets fødsel*, Frederiksberg 2002, s. 231.

arbejdsmetoder og registreringsværktøjer, som ingen andre af hovedstadens myndigheder kunne konkurrere med. Både takket være den daglige tætte kontakt til københavnernes og de mange informationer, man havde adgang til, kom Københavns Politiet hurtigt til at indtage en nøgleposition i kriminalefterforskningen. Det var politiet, der foretog de første forhør, og det var også politifolk, der indsamlede en lang række af de informationer, der indgik i den senere sagsbehandling og domstolsafgørelse (s. 318).

Sikkerhedspolitiet viser ifølge Karl Peder Pedersen sin berettigelse i kriseårene 1815-20. Herefter er det småt med sager. De liberales aktiviteter i 1830'erne og 1840'erne tyder ikke på særlig anvendelse af sikkerhedspolitiet. Hvorfor? Man sidder tilbage med et ønske om at få knyttet de mange fakta om sikkerhedspolitiet til samfundsholdene. Ganske vist giver forfatteren i manchetter ved kapitlernes indledning eller afslutning korte rids af de aktuelle samfundsforhold, men en analytisk dybdeboring i sikkerhedspolitiets arbejde kunne have belyst et dansk samfundsperspektiv. Forfatteren fremhæver først og fremmest, at den franske revolution i 1789 danner den internationale baggrund for sikkerhedspolitiets oprettelse.

Afhandlingen er velstruktureret og veldokumenteret, men mangler en analyse og perspektivering af den danske enevældes samfundsforhold. I enevældens samfund er der tale om en enhedskultur, som i høj grad er bestemt af den lutherske religion og dens kulturværdier. Når forfatteren derfor beskæftiger sig med jødeforfølgelserne i 1819-20, burde det have medført forfatterens skildring af sikkerhedspolitiets forhold til minoritetsgrupper. Disse grupper er i datidens samfund indvandrere med andre kultur- og trosforhold. Denne kritik, som vil fylde resten af denne anmeldelse, rækker naturligvis ikke grundlæggende ved denne disputats fortjenester.

Vinklen i afhandlingen (jf. kap. 6-8) er politiets indsats ved gadeuordenen i 1819 og i dr. Dampe-sagen i 1820. Karl Peder Pedersen ser ikke på sammenhængen mellem de to sager, hvilket i regeringens forestillingsverden er en realitet, som den handler efter, bl.a. i de ordrer, som politiet får. Forfatteren går heller ikke ind i den daværende krise, som kommer til udtryk med denne gadeuorden. Der er i virkeligheden tale om jødeforfølgelser – og ikke kun gadeuorden. Forfølgelserne strækker sig ikke blot til efteråret og julen 1819, som denne afhandling nøjes med at nævne, men forfølgelserne foregår i hele året 1820, og derved sker de samtidig med dr. Dampes og andres politiske aktiviteter. Det er ud fra denne tidsmæssige sammenhæng, at regeringen har følt sig truet, og den har anset hele forløbet som en samlet trussel med det formål at nedbryde enevoldstaten.

Ved politireformen i de første to årtier af 1800-tallet (jf. kap. 2-5) skildrer Karl Peder Pedersen en magtkamp mellem justits- og gehejmestatsminister Fr.J. Kaas og deputeret i Danske Kancellis 2. departement, A.S. Ørsted. Kaas er en slags „politiminister“ eller politichef, og han har tendens til at samle politiets aktiviteter omkring regeringen uden om kancelliet, mens Ørsted som deputeret i kancelliet ønsker at manifestere sin chefposition. Forfatteren kunne netop have perspektiveret denne magtkamp, for den gentages ved tugthusoprøret i 1817, hvor kongen – støttet af Kaas – indfører en standret, hvilket Ørsted af principielle grunde er imod. Ørsted ønsker i forbindelse med forhandlingerne om politireformen ikke at skærpe systemkontrollen med et egentligt sikkerhedspoliti, for det er situationen i Danmark slet ikke til, mener han. Det forklarer måske også, at Ørsted gemmer sagsakter og politirapporter fra 1819-20 i sit hjem (kaldes Ørsted-pakken).³ Han vil formentlig undgå en udvidelse af sikkerhedspolitiets personale. Indholdet i denne arkivpakke har han fået overdraget af politidirektør A. Chr. Kierulff i december 1820. Det er sket i forbindelse med Ørsteds udarbejdelse af kancelliets indstilling til kongen i sagen mod dr. J.J. Dampe. Denne arkivpakke er først blevet fundet for få år siden og afleveret til Statens Arkiver.

Karl Peder Pedersen har i sin omfattende liste over „Utrykte kilder“ opgivet Ørsted-pakken, men han har ikke rigtig brugt dens materiale og dens politi- og vægterrapporter fra 1820.⁴

Forfatteren nævner i disputatsen, at politiassistentordningen kommer til at „spille en rolle på sikkerhedspolitiområdet“ (s. 248). Fra Ørsted-pakken kan derfor som eksempel peges på politiassistent, cand. jur. Jens Samuel Grønlunds og andres rapporter fra 1820. Han er ifølge afhandlingen (jf. s. 330) leder af bl.a. distrikterne „Købmager, Rosenborg og Frimands Kvarter“ (1815-20) og „Strand, Snarens, Øster, Vester Kvarter samt Christianshavn og Amagerbro Kvarter“ (1820-22). Grønlunds egne rapporter fra 1. februar 1820 og 3. februar 1820, som ligger i Ørsted-pakken, taler tydeligvis om fortsatte kraftige uroligheder, og de indeholder flere iagttagelser: „En stor Folkemængde kom fra Bredgade hen imod Gothersgade, lige da Kongen havde passeret ... [Folkemængden] bestod for største Delen af Personer, der efter deres Klædedragt syntes at være Haandværkssvende, tilligemed en Deel Haandværksdrengene“. Ikke alene sikkerhedsmæssige, men også sam-

³ Rigsarkivet, Danske Kancelli, 2. Departement, nr. I. 70-11, Henlagte sager 1800-1848, U 1848.

⁴ En beskrivelse af denne arkivpakke findes i min artikel: „Jødefejden og de beslægtede uroligheder, 1819-20. 'Indledning til den store Scene'?, *Kirkehistoriske Samlinger* 2010.

fundsmæssige konsekvenser kan her fremhæves som vigtige at beskrive.

Følgende episode har en foruroligende baggrund. En privat anmeldelse fra en af de ledende i den katolske menighed, Johs. Blankensteiner med kunstforretning i Østergade, hvor urolighederne begynder (sept., 1819), bliver den 8. januar 1820 afleveret til politidirektør Kierulff. Blankensteiner videregiver en funden „Billet“ i Østergade, hvorpå der står (se Ørsted-pakken):

I Jöden Triers gaard [Meyer & Triers Handelshus] i Raadhuusstrædet, findes i Kielderen Millioner rede-Sölv forn tilhörer Staten; men bliver efterhaanden Transporteret til Udlandet. – Satanen er i Wien for aldrig meer at vende tilbage; han leer nu over de Dumme Danske, der blot truer, men tör ikke Handle. – Kongen, med sine Ransmænd og Jøderne, trodser, foragter Folket. – Need! med de Skurke, og Landet er frelst. –

Her beskyldes jøder for en spekulativ kapitalisme. Finanskrisen er imidlertid en regulær kredittkrise, som viser en manglende økonomisk ledelse af landet. Denne krise har intet med jødernes økonomiske formåen at gøre.

Den fundne „Billet“ eller løbeseddel bliver tilsendt Kaas. Den giver en mistanke om, at urolighederne er ved at udvikle sig fra alene at være jødeforfølgelser til også at være politisk uro med direkte kritik og trusler rettet mod kongens regering pga. den dårlige økonomi. Det dramatiske i situationen bliver tydeligere på kongens fødselsdag den 28. januar 1820. En instruks den dag fra kongen har forstærket militærvagten med flere husarer. Det drejer sig især om nattevagten, hvor der hele natten skal stå 20 opsadlede heste parat til husarerne. Men det går alligevel galt, som ovenfor nævnt i Grønlunds politirapport fra 1. februar 1820. Sikkerhedspolitiet har ikke været på sin plads.

Rapporterne fra 1820 fra de kvarterer, hvor bl.a. Grønlund har ansvaret, taler om uro og optøjer mod bl.a. jøderne. Disse rapporter er tilgået politidirektør Kierulff. De er fra politibetjente, vægttere og politiagenter, og de dækker det meste af året 1820, især september 1820. Vægterinspektør Christian Berg leverer flere rapporter, især om jødeforfølgelser. Nævnes kan også politiagenten, teskænker Peter Larsen, der den 3. september 1820 indleverer en rapport om jødeforfølgelser hos 7 jødiske familier, og han bemærker, at det ikke er muligt at identificere anstifterne af denne uorden. Samme Peter Larsen skygger på denne tid også Blok Tøxen. Det er således den samme politiagent, der udfører politiets overvågning i de to sager.

Det fremgår af Ørsted-pakken, at regeringen og Kierulff har mistanke om et sammenhæng mellem jødeforfølgelser og Jernringsforening. Justits- og gehejmestatsminister Kaas modtager således en redegørelse fra en af sine medarbejdere („Secretair Thanning“) den 4. september 1820, hvori der står: „Det synes i det Hele ikke at Jøderne denne Gang er ene i Linien for disse Opløb“. I den forbindelse foreslås det forebyggende, at „forføie“ alle „ledige Haandværkere fra Udlandet“ fra byen inden for kort tid. Arnestederne er „paa Gaderne, deres Kroer og andre Samlingssteder“. Nævnt bliver en „Blok Tøxen“, der overvåges af politiet. Blok Tøxen bliver endnu i september 1820 regnet for lederen af Jernringsforeningen.

Man må spørge: Har sikkerhedspolitiet været en succes? Det mener Karl Peder Pedersen i det mindste i dr. Dampe-sagen. Men ses al uro i årene 1819-20 i én sammenhæng, så har sikkerhedspolitiet slet ikke kunnet styre situationen. Sikkerhedspolitiet har i hele året 1820 haft store problemer med den fortsatte folkeuro, jødeforfølgelser og politiske aktiviteter fra liberale kritikere. Set fra en sikkerhedspolitimæssig synsvinkel kunne man med rette forvente forfatterens stillingtagen til disse mange rapporter fra året 1820, som ligger i Ørsted-pakken.

Disputatsen burde også have reflekteret mere detaljeret over politiets tilsyn med klubber og foreninger. De optræder i forbindelse med indvandrergrupper, der har rod i andre trossamfund, som er tolererede af enevælden, selvom kongens lutherske religion er den eneste officielt anerkendte religion i landet. Her kan f.eks. nævnes: „Tabelen over de i Danmark opholdende Bekjendere af den mosaiske Religion for Aaret 1818, København undtagen“, som findes i Ørsted-pakken. Denne tabel viser, at kontrol med jøder er på dagsordenen i kriseårene 1815-20. Der kan vel eksistere en tilsvarende liste for jøder i København? Det er først senere (vistnok fra 1834), at indberetning af jødernes antal i hele landet til kancelliet bliver obligatorisk. Politiets tilsyn med indvandrergrupper, forstået som andre religionssamfund, bl.a. det jødiske, behandles ikke i denne disputats. Det må dog være en relevant sikkerhedsopgave for politiet. Har det københavnske sikkerhedspoliti ikke ført kontrol med jøder i hovedstaden 1818-20? Det vil være besynderligt, hvis man ikke har.⁵

Tilsvarende har sikkerhedspolitiets indsats mod liberale i 1840'erne

⁵ Muligvis findes der materiale i de pakker fra Statens Arkiver, under Københavns Politi, som ikke er medtaget i disputatsen. F.eks.: 1844-1846. Udtagne sager. E. Jøder i København, født udenlands; 1844-1846. Udtagne sager. E. Fortegnelse over jøder i København, født udenfor Danmark; 1809-1850. Udtagne sager. E. Protokol over ikke danske bekendere af den mosaiske tro; 1809-1850. Udtagne sager. E. Protokol over ikke-danske jøder.

samtidig smittet af på overvågningen af 1840'ernes baptistiske bevægelse i København, hvilket ikke er omtalt af Karl Peder Pedersen. Lederen, gravør P.C. Mønster og hans nære relationer til tilrejsende tyske og engelske baptistledere, der er regnet for religiøse separatister, kan have haft sikkerhedspolitiets interesse? I kancelliets forestilling til kongen af 30. marts 1842 nævnes netop, at baptisterne „understøttes af Emissaerer fra fremmede Lande“.⁶ Mønster bliver arresteret og forhørt af politiet i København. Han sidder længe i fængsel uden rettergang. I fængslet får han besøg af den tilrejsende engelske kvæker Elisabeth Fry, der i samtiden er kendt for sin menneskerettighedstænkning og særdeles kritisk over for behandling af fængselsfanger. Er det tilfældigt? Hendes tilstedeværelse har politiet formentlig været opmærksom på.

Det er muligt, at Karl Peder Pedersen nøje har fravalgt en mere dybtgående analyse og perspektivering af den danske enevældes samskudsforhold, herunder sikkerhedspolitiets forhold til tidens lutherske enhedskultur og dets forhold til indvandrere og andre trossamfund. En analyse kunne dog have pyntet. Til trods for denne kritik er der grund til at ønske til lykke med denne velkrevne disputats. Den giver et godt indblik i sikkerhedspolitiets spændende start i slutningen af enevælden i Danmark, og den er meget anvendelig for den videre forskning i samtidens historie.

Jens Rasmussen

| Lars Andersen: *Scavenius-affæren. En historie om privatliv, politik og moral i 1800-tallets København (Studier i historie, arkiver og kulturarv, 1)*, Aalborg Universitetsforlag, Aalborg 2013, 174 s., 250 kr.

Den 28. januar 1887 var der valg til Folketinget, og i Store Heddinge stillede Højres kultusminister Jacob Scavenius op. Efter hans valgtale gik en tilrejsende københavner op på talerstolen og spurgte forsamlingen, om det var foreneligt med kristen moral og ægteskab, når kultusministeren, en gift mand og kirkens øverste tjener, gik på horehus. Stor opstandelse, og spørgeren, Carl Ingeman-Petersen, blev straks arresteret.

Scavenius-affæren blev årets store skandalehistorie i 1887, hvor også sædelighedsfejden mellem frk. Elisabeth Grundtvig og Georg Brandes udspillede sig. Det var årene, hvor sædelighed blev offentligt debatte-

⁶ Danske Kancelli, 1. dept. 1800-1848, H.8. Koncepter og indlæg til registranterne 1800-1848. Sag nr. 1074/1842.